

Є.І. Виборнова,
аспірантка
(Академія адвокатури України)

Актуальні питання впровадження міжнародних стандартів у кримінальному процесі України

Ключеві слова: *правова держава, Європейська конвенція про захист прав людини, змагальність, право на захист.*

З прийняттям Конституції почався новий етап розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави. Права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності такої держави. Основний Закон України закріпив положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Україна почала створювати національну правову систему, яка перш за все визнає загальнолюдські цінності, права і свободи громадян.

Актом міжнародного визнання України як демократичної правової держави стало прийняття її 9 листопада 1995 р. до країн-членів Ради Європи та ратифікація Верховною Радою України Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і протоколів до неї [1]. Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства [2].

Реальне застосування норм Конституції України у правозастосовчій практиці включило наше суспільство в процес міжнародного співробітництва по забез-

печенню прав людини і основних свобод. Разом з тим застосування норм Європейської конвенції у вітчизняній правозастосовчій практиці вимагає удосконалення національного законодавства, у тому числі і кримінально-процесуального. Таке удосконалення законодавства потребує значної правотворчої роботи зі сторони держави, а у зв'язку з цим — обумовлює необхідність вивчення судової практики, її аналізу, виявленню як позитивних напрямів розвитку судово-правової реформи, так і тих, які не є такими.

Європейська конвенція являє собою систему норм права, велика кількість яких за своєю суттю є оціночними. Тлумачення та зміст цих норм знаходить свій прояв у рішеннях Європейського суду. Питання про те, чи є самі по собі ці рішення джерелом права для вітчизняних правозастосовчих органів, залишається дискусійним, однак безперечно, що практика вирішення окремих справ Європейським судом дає можливість зробити певні висновки щодо удосконалення національного законодавства, тобто прийняття нових законів, внесення змін чи доповнень до чинних. Такі рішення є свого роду орієнтиром у питаннях відповідності рішень судів

України нормам Європейської конвенції [3].

Держава бере на себе обов'язок забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції). З цим обов'язком держави пов'язане право кожного вимагати від органів державної влади захисту його прав і свобод. Реалізація цих концептуальних положень пов'язана з необхідністю відтворення у законодавстві про кримінальне судочинство норм, спрямованих на захист прав і свобод людини.

На думку П.Л. Фріса, розробка нового кримінально-процесуального законодавства України передбачає не просто підтвердження в нових формах старих постулатів, на яких засновувалась діяльність щодо відправлення правосуддя в кримінальних справах протягом десятиліть, а кардинальність змін, які б відповідали тим процесам, що відбуваються в нашому суспільстві. Деякі кроки в цьому напрямі вже зроблені відомими нормативними актами червня-липня 2001 року. Однак ці кроки досить незначні і суперечливі. Вони не створили, а в разі їх механічного повторення в новому КПК без зміни самої концепції кримінально-процесуальної діяльності і не створять дієвої системи, яка б забезпечувала реальну рівність учасників кримінального процесу й надавала особі, стосовно якої ведеться кримінальне переслідування, всі можливості для здійснення її захисту. Фактично ці зміни є стороннім предметом у старій закостенілій системі інквізиційного радянського кримінального процесу, який залишився, на жаль, незмінним і в незалежній Українській державі [4].

Потреби боротьби зі злочинністю, з одного боку, і дотримання прав людини, з іншого — визначають специфіку застосування принципів рівності і змагальності на стадії досудового слідства. Зрозуміло, що ефективність оперативнорозшукової діяльності, без якої важко уявити дізнання та досудове слідство, неможлива без певної конфіденційності.

Доступ до інформації правоохоронних органів, яка стосується відшукування доказів, осіб, які підозрюються в їх скоєнні, об'єктивно повинен бути обмежений. Водночас, це створює небезпеку перетворення органів боротьби зі злочинністю в каральні органи, створення сфери позаконтрольного збору інформації про особу та інших зловживань. Ці органи мають певні повноваження щодо прав людей, вони добре організовані, численні, озброєні. Держава в особі цих органів і громадянин знаходяться у фактично нерівному становищі, а тому повинен існувати інститут, який би і фактично, і юридично зробив їх рівними. Тому і виникають деякі завдання, які полягають в тому, щоб і на загальному рівні — рівні процесуальних інститутів, і на рівні особливого — прав конкретної людини, мати задовільний баланс між потребами боротьби із злочинністю і дотриманням конституційних прав та інтересів людей. Уявляється, що створення такого балансу можливе, коли існуютимуть механізми реального впливу на конкретні правові ситуації під час здійснення правосуддя в кримінальних справах.

Не можна сказати, що в чинному КПК відсутні гарантії дотримання прав людини. Вони є, однак не завжди діють, оскільки процедура проходження кримінальних справ не може працювати при їх безумовному дотриманні.

Одночасно, як зауважує П.Л. Фріс, залишається незрозумілою позиція законодавця, який обмежив сферу дії принципів змагальності і диспозитивності лише стадією судового розгляду кримінальних справ (ст. 16¹ КПК).

З позиції проблеми, яка розглядається П.Л. Фрісом, наголошується, що в ситуації правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності за наведених обставин реальне впровадження принципу змагальності на всіх стадіях нашого кримінального процесу може паралізувати діяльність органів дізнання, досудового слідства. При впровадженні

цього принципу, визначення напрямів дізнання, слідства, його методів у кожній конкретній справі, процесуальній ситуації залежатиме від активності захисту, яка, при нормальній його організації, з урахуванням існуючої форми кримінального процесу, здатна повністю блокувати розслідування. Змагальність неможлива без суб'єкта розсуду спірних питань, що обов'язково виникли б під час розслідування. Ні слідчий, ні прокурор не можуть бути таким суб'єктом, оскільки це було б зосередженням функцій обвинувачення і суду в одній особі, що суперечить Конституції України. Адже і обвинувачення, і захист шукають захисту права в суді.

Змагальність на стадії досудового слідства можлива тільки за наявності судового контролю за діяльністю органа дізнання, слідства та прокурора. Тобто, гарантом реалізації змагальності та рівності сторони обвинувачення і сторони захисту в процесі розслідування повинен стати суд, який може застосувати механізми примусу до виконання обґрунтованих клопотань захисту. Звичайно, при цьому виникає надзвичайно багато питань, вирішення яких залежить від концептуальної досконалості та ретельної пропрацьованості кожного положення нового Кримінально-процесуального кодексу.

Існуюча система досудового слідства, структура органів, які його здійснюють, та підпорядкованість їх органам нагляду, яка виникла, розвинулась та зміцнилась в роки тоталітаризму, залишається незмінною і в процесі побудови демократичної правової Української держави, і мало того, оберігається від будь-яких посягань на її реформування. Ця система, в основі якої лежать бюрократичні принципи функціонування, вищою цінністю яких є відповідні показники звітності, а не реальної діяльності, утворила систему жорновів, потрапляння в яку людини практично не може призвести ні до чого іншого, як до засудження. Така ситуація, до певної

міри, обумовлюється концентрацією в одному органі — прокуратурі — функцій нагляду за досудовим слідством та підтримування державного обвинувачення в суді. При такій системі людина, яка потрапляє в шестерні кримінально-процесуальної машини, перемелюється нею незалежно від того, чи винна вона, чи ні, бо найвищою цінністю залишається цифра звітності. А при такій побудові механізму, як та, що створена в нашій країні, орган контролюючий і одночасно виконуючий ніколи не визнає своїх помилок. Звичайно, такий симбіоз був вигідним тоталітарній державі з розвинутою репресивною системою. Однак його існування не може бути виправданим при закріпленні Конституцією України принципів демократизму і примату прав людини. Водночас, і суди доволі часто йдуть на поводу у державного обвинувачення, постановляючи вироки будь-які, аби не виправдувальні [5].

Досудове слідство є одним з центральних інститутів, які призначені забезпечувати провадження у кримінальних справах. Традиційно всі дослідники підкреслюють цю його характеристику. Однак, не знаходить належного висвітлення той факт, що насправді цей інститут є основним — таким, що визначає всю долю кримінальної справи. В законі про це згадки немає, однак, якщо проаналізувати чинний КПК, то виявляється, що значна частина його норм присвячена саме досудовому слідству. Важливою гарантією дотримання прав людини у цієї стадії є правильний вибір моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого та пред'явлення обвинувачення. Процесуальне становище обвинуваченого — це проблема, до вивчення якої зверталось багато авторів, оскільки це питання ввібрало в себе безліч різних аспектів кримінально-процесуальної теорії і практики. Вся кримінально-процесуальна діяльність, усі дії її суб'єктів пов'язані з особою, якій пред'явлено обвинувачення у скоєні злочину.

Правовий статус обвинуваченого складається із значно більшого обсягу прав і обов'язків, ніж, наприклад статус свідка. Однак на практиці бувають випадки, коли особу залучають у сферу кримінально-процесуальних відносин як свідка, незважаючи на те, що її слід було б залучити як обвинуваченого. Обвинувачений знає, в чому він обвинувачується, і може захищатися від пред'явленого обвинувачення. Свідок же, якому ставлять питання, що викривають його, не знає, в чому конкретно він обвинувачується, і захищатися не може. У нього лише залишається конституційне право не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63 Конституції). Проте замовчування мети допиту призводить до можливості отримання таких відомостей (викривальних і обвинувальних щодо даної особи) майже від кожного з допитуваних. Врешті-решт, ніхто не позбавляє слідчого (особу, що провадить дізнання) права попередити про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань і відмові від дачі показань [6].

Обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість або меншу вину, ніж йому інкримінується. Більше того, він вправі взагалі відмовитися від дачі показань. А вищезгаданий "свідок" фактично вимушений, під загрозою кримінальної відповідальності, давати показання, спрямовані проти нього самого, тобто повинен або брати участь у доведенні своєї винуватості, або давати неправдиві показання. Така практика обмежує права особи і суперечить діючим у державі кримінально-процесуальним і моральним принципам [7].

Вітчизняна практика здійснення кримінального судочинства виявила немало проблем, пов'язаних з необхідністю дотримання захисту конституційних прав особи. В такій ситуації, безперечно, необхідно врахувати позитивні здобутки організації та законодавчої регламентації правосуддя, що сформувалося в зарубіжних країнах зі сталими демократичними традиціями, а також потреб у розробці, на основі вивченого матеріалу, цілої низки пропозицій щодо вдосконалення кримінально-процесуального права та практики його застосування.

Список літератури:

1. Огляд практики Європейського суду з прав людини. Норми та стандарти Конвенції про захист прав людини і основних свобод. — МЮ України. — 2002. — С. 3.
2. Конституція України. — К., 1997. — С.5.
3. *Зубар В.* Національне кримінально-процесуальне законодавство та Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод // *Право України.* — 2004. — № 8. — С. 93.
4. *Фріс П.Л.* Питання реформування кримінально-процесуального законодавства України та забезпечення рівності учасників кримінального процесу // *Адвокат.* — 2002. — № 1. — С. 11-13.
5. Там само.
6. *Гончаренко С.В.* Стаття 6 ЄКПЛ: кримінально-процесуальні права і гарантії // *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст.* — К.: Віпол, 2004. — С. 283-284.
7. *Стецовский Ю.И.* Если человек обвинен в преступлении. — М., 1988. — С. 150.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются некоторые актуальные вопросы совершенствования уголовного-процессуального законодательства с учетом международных стандартов в области защиты прав человека.

SUMMARY

This article reviews the questions of current importance concerning the improvement of criminal procedure legislation from the standpoint of international standards of human rights protection.

*Рекомендовано кафедрою прав людини,
міжнародного та європейського права*

Отримано 22.04.06